

Így Eötvös szeptember 16-án reggel újra Bécsbe indult, s onnan valószínűleg szeptember 21-én tért vissza a deputációval.²² Mivel a küldöttséget Deák vezette, így Eötvös az ő kíséretében érkezett vissza a fővárosba. Ferenczi valószínűleg ezt tévesztette össze Eötvös előbbi visszatéréseivel, amikor Deák társaságát emlegette.

URBÁN ALADÁR

BABITS KALLÓDÓ ÉRTEKEZÉSE

Egyetemi szakvizsgájához mellékelt önéletrajza szerint Babits az első félévben kivált a régebbi francia irodalmat tanulmányozta. „De foglalkoztam az orosz irodalommal is – írja –, s erről szóló egy értekezésemet Nagys. Bodnár Zsigmond egyet. magántanár (tudtomon kívül!) közzé is tette valamely hetilapban.”

Bodnár Zsigmond, a társadalom változásait magyarázó „erkölcsi törvény” felfedezője a magyar századforduló szellemi életének különc gondolkodója volt. Önálló folyóirat-kísérlete, Az Eszme néhány szám után szűnt meg. Egyetemi előadásain szűk körben fejtegette elveit. Az ősz Bodnár Zsigmond félreértett ember – állapítja meg Kosztolányi 1905-ben. Az irodalom leendő megújítói közül azonban számosan hallgatói voltak. A kilencvenes években Osvát Ernő találkozott tanításaival, később Babits és Kosztolányi is.

A századforduló sajtórengetegében bujkáló írást, Babits első nyomtatásban megjelent tanulmányát *Az orosz irodalom* címmel 1903. szeptember 30-án közli a Lengyel Gizella szerkesztette Uj Világ. Bodnár tekintélye a tanítvány művére is átsugárzott: az általa közzétett vázlatos Babits-dolgozatot a tartalomjegyzék mint esztétikai cikket jelöli meg. Az értekezésben Bodnár nyilván saját elveinek alkalmazását láthatta.

A fiatal Babits – Bodnárt követve – az „idealismus-realismus” ellentétpár szerint osztályozza az orosz irodalom alkotóit; de nézeteinek mélyebb gyökerei, szemléletének messzebbre ható sajátosságai vannak. (Jelzi ezt az is, hogy már itt következetesen *realizmusnak*, *idealizmusnak* írja Bodnár kategóriáit.) A filozófusnak készülő bölcsész szemlélete előlegezi már a bergsoni életfilozófia szellemében felállítandó hierarchiát.

Babits értékrendjéhez olyan írói szemlélet áll a legközelebb, mely a bodnári eszmeerő-tan szóhasználatában „realistát” jelent. A realista ugyanis emberszerető, csak a részletet, a kicsit látja, s nem gúnyolja azt.

²² Deák szept. 22-én számolt be küldetésükről az országgyűlésnek.

Így sorolja Babits az iróniát az elmarasztalt „ideálista tulajdonság” csoportjába.

A dolgozat szerint legfőbb vezető érték az *emberszeretet eszméje*. Az értekező az általános érvényű szeretet mellé a hazaszeretetnél egyetemesebb szabadságvágyat társítja. Az együttes jelentkezés alapján Babits gondolatrendszerében a szabadságvágy az emberszeretethez kapcsolódó fogalom.

S az ideák fennhatósága határozza meg a „dolog tisztán művészeti oldalát”, Babits esztétikáját is. Bodnár Zsigmond elméletében – a korszak terminológiájának megfelelően – a „realismus, naturalismus, materialismus, sensualismus” szinonim szavak. Ennek következtében azonosítja Babits a „realizmust” a „naturalizmussal”. A nem vegyítiszta minőségek koherenciája zavarja Gorkij „felemás” műveiben, ahol az alkotórészek hierarchiája helyett azok heterogenitása valósul meg. A gorkiji természetű „irodalmi anarchiát” nem tudja elfogadni, pedig rokonszenves és igazságos anarchiának tartja. Ez a rokonszeny is tünete annak, hogy a fiatal Babits eszmerendszere – a hierarchia felépítésének változatlansága mellett – a konfliktus feloldását, új érték beilleszkedését: a személyiség teljes megvalósítását követeli.

Az orosz irodalom*

Irta: Babics Mihály. [sic!]

Néhány év óta Európában az irodalmi vezérszerepet az oroszok vették át.

Az orosz faj nem mondható ideálista fajnak. Bár történetében van valami egység, látszik valami uralkodóvonás-féle hajlam benne, de irodalma nagyon vegyes képet mutat.

Az orosz irodalom határozottan realista irányban indult meg. Puskin, akit sokáig legnagyobb költőjüknek tartottak, még meglehetősen realista. Mindenesetre realista jellem. Élete és halála egyaránt bizonyítják ezt. És műveiben is! A gyengék, elnyomottak, s (mint a cári cenzor törlésein át is észrevenni) a szabadság, az alkotórészek védelmére kel. A realista jellemzés nagymestere. Kell-e valami realisabb jellemalkotás, mint az

*A cikk régies helyesírását ésszerűsítettük, a nyilvánvaló helyesírási hibákat javítottuk.

Anyégin Tatjánája? És mi az egész Anyégin egyéb, mint a Nő szerelmének védelmezése az erőszakos és rossz Férfi ellen? Anyéginak, ennek a blazírt gavallérnak, amért egy szentimentális falusi liba ábrándos levelére „okosan felelt”, rettenetesen kell lakolnia: magának kell szerelmissé válnia ebbe a libába, akit természetesen erre a célra nagyvilági hölgygé kellett átváltoztatni és „a liba” visszautasítja őt! Íme a Nő, a gyengébb, az alkotórész elégtétele, győzedelme. Érthető dolog, mért tetszett annyira Anyégin a realista Bérczi Károlynak és mért tetszett annak a magyar publikumnak, amely Arany János legrealistább műveinek (a Bolond Istók-féléknek) hatása alatt volt.

Puskin költői komponistája, Lermontov már egészen más, már sokkal idealistább jellem. Nem mintha tán a tekintélyeket valami szörnyen tisztelné. Ellenkezőleg: ő ezeket semmibe sem veszi. Lerüg magáról minden jármot. Magányosan jár, mint az a bizonyos hajó, amelyet egyik híres versében emleget, s amelynek csak a viharban van megnyugvása. De van az ilyen byroni hangulatú, Übermensch-féle emberekben valami nagy egység. Nem hódol a tömegnek: a tömeget egyeseiben és egészében egyaránt megveti. Ő mindig előre néz és mindig fölfelé. Lángoló hazaszeretetét (ez a fajban van és idealista vonás) nem mutogatja, pedig használna neki, hanem inkább gúnyolja. Az ironia pedig idealista tulajdonság. A realista emberszerető, csak a részletet, a kicsit látja, és nem gúnyolja, ami kicsinyes. Lermontov megteszi. Nőtisztelete sem áll valami magas fokon, mint azt megmutatta a Korunk hőisében. A realistább Arany Lászlónak ez már nem tetszik (Arany L.: Lermontov, Budapesti Szemle 1878.), pedig ő sem bánik el éppen tisztelő következetességgel az oly szeretettel megalkotott Réhfalvi Etelkéjével.

A nagy orosz regényírók közül a kisebbekkel és régiekkel most nem foglalkozom. Turgenyev hatott el legelőször hozánk. Ő nagy realista. Nemcsak a Vadász irataiban, ahol a parasztság, tehát az alkotórészek felszabadításáért küzd. Hanem lyrikus novelláiban is, ahol gyakran nő a hős és a nő

mindig tiszta, becsületes és rokonszenves. Gondoljunk Gemmára, Alexandrovna Szinaidára, a Boldogtalanra, az Ötödik kerék, a Csendes vidékiek, vagy a legjellemzőbb Punin és Baburin hősnőjére. Ritka az oly alak, mint Poloszozné a Tavaszi hullámokban és az sem föltétlenül rossz asszony, csak ott visz ellenszenves szerepet. Nagy regényeiben pedig, melyeknek rendszeren van valami politikai mellékízük, inkább a szabadságvágy, mint a hazaszeretet ihleti; és ezek nem tisztán orosz szelleműek, hanem nyugat-európai eszmékkel vannak átítatva. Tudjuk még Turgenyev életéből, hogy ő szabadította föl először jobbagyait és nevet adott a nihilistáknak. Ő tehát telivér realista.

Dosztojevszkij is nagy realista, sőt határozottan elvi ellensége az ideáлизmusnak. Raszkolnyikovja mintha csak az olyan Übermensch-féle teóriák megcáfolására lenne írva. Nem szabad mindig Előre, csak fel a Magasba, folyton a nagy Célra tekinteni. Figyelembe kell venni az utat, a kicsinyest, az eszközöket is. Nem szabad, nem lehet másképp. „A cél szentesíti az eszközöket,” ennek a rémségesen ideálista elvnek a pellengérré állítása ez az egész könyv. Napóleon ideálista volt; de ami sikerült Napóleonnak, az nem sikerülhet Raszkolnyikovnak, aki Dosztojevszkij a saját kísérletező lombikjában. Mert Raszkolnyikov is reális, mint Dosztojevszkij is.

Dosztojevszkij tiszteli a Nőt. Szép példa rá Dunyecska de még szebb Szonyecska. Az egyik a tisztességes nő apotheózisa, a másik a prostituálté. De mind a kettő csak az emberszeretet örök érzésein alapul. Érzékiség nem játszik itt szerepet. Dosztojevszkij nem isteníti a Bűnt, nem fanatikus rabszolgája az Érzékeknek, mint a Fleurs du Mal költője és követői. Perdita himnuszokat nem zeng, *csak* sajnálja az Elveszetteket, mint nálunk megszoktuk Reviczkytól, Kiss Józsefen át Csizmadia Sándorig. Ő egyszerűen *tiszteli* az elveszett lányt is, tiszteli, mert Nő.

Tolsztojon kissé átszaladok. Még nem tudok tisztába jönni vele. Ő nagyon is sok ember. Értem a Háború és Béke korát is. De nem értem a „Kreutzer Szonátát”.

Még csak a legújabbakról akarok szólni egynehány szót, mellőzve Csehov-féle rutiniereket. De áttérek Gorkijra. Réalista ő is. Ő is apostol, ő is emberszerető, ő is küzd a szabadságért, az egyéniségért. Érthetjük a népszerűségét ebben az idealizmus felé úszó áramlatban?

Realista egészen a nőtiszteletig. Nem él-e benne az a huzsonhat troubadour pék, akik annyira imádnak egy „hófehér” szolgálót? És „Egyszer ősszel . . .”? Mintha a Raszkolnyikov Szonyecskája heverne ott a fölfordított ladik alatt. De mégis idealista is már Gorkij. Mostanában láttam egy érdekes tanulmányt róla, Contemporaryban. Az ismeretlen angol Gorkij csavargóit Nietzsche híres Übermenschével hasonlítja össze és igaza van neki. Satinék valóban Übermenschek. „Mit tesz az, hogy hamisjátékos, gyilkos voltam, de ember is vagyok” és ez valami nagy. Der Mensch, das ist etwas gross. (Nachtasyl.) Gorkij csak az egyet látja, a nagyot, az általánosat és Gorkij szerint Raszkolnyikov tette jogosult. Gorkij idealista.

És a dolog tisztán művészeti oldalát nézve is. Reálizmus (azaz: naturálizmus) élethűség nélkül, piszokban romantika, elbeszélések lyrában, csupa hangulat, semmi mese, dráma cselekvény nélkül – mi ez? Ez az irodalmi anarchia (hogy rokonszenves és igazságos anarchia, az mindegy). Nem gondolunk a részletekkel, mese kikerekítéssel, szerkezettel: ezek kicsiségek; csak a lényegét nézzük: a Hangulatot, a Célt, a Hatást, az Érzést. Ez a Gorkijizmus és ez idealizmus.

Hát a legújabb szenzáció: Leonid Andrejev? Ő már vérbeli idealista. Csupa pesszimizmus, emberunás, erőszakos művészieskedés, l’art pour l’art, Flaubertizmus, Maupassantoskodás, antianalízis, impassibilité, és semmi emberszeretet, semmi nőtisztelet . . . „Örvény” . . .

Minek is beszélnék erről még többet?

(Uj Világ 1903. szept. 30. 530–532.)

[sic!]

FRÁTER ZOLTÁN